

BOEKBESPREKINGEN

Ralf BODELIER & Mirjam VOSSEN, *Hulp. Waarom ontwikkelingshulp moet, groeit en verandert*, Wormer, INMERC, 2007, 144 p.

Dit boek is ontstaan uit een 'combinatie van een schat aan praktische kennis, opgedaan in zeven jaar doe-het-zelven, de resultaten van eigen veldonderzoek naar de effecten van ontwikkelingshulp en een academische studie'. (p.18) Het geeft een onderbouwde en genuanceerde kijk op vroegere, huidige en toekomstige denkkaders en praktijken uit de ontwikkelingshulp. Vossen richtte in 2000 samen met Bodelier een stichting op, Het Goede Doel, waarmee ze nu zo'n 7000 Malawianen helpt bij de uitbouw van een menswaardig bestaan. Kort daarna begon ze een studie International Development. De auteurs behoren dus zelf tot die vele enthousiastelingen die kleinschalige ontwikkelingsprojecten opzetten.

Vossen en Bodelier hebben het niet alleen over hun eigen ervaringen maar schetsen onder meer ook een korte geschiedenis en filosofie van de ontwikkelingshulp omdat ze geloven dat de vele clichés, vooroordelen en kritiek over ontwikkelingshulp voortvloeien uit een gebrek aan kennis. Vertrekkende vanuit het geboortjaar van de hulp, in volle Koude Oorlog, beschrijft het boek hoe de hulpindustrie een relatief lange apolitieke periode heeft doorgemaakt, om vandaag opnieuw door politieke agenda's gedomineerd te worden. 'Sinds de aanslagen op 11 september 2001 wedijvert de hulp opnieuw met de veiligheid en het verspreiden van democratie.' (p.69) Toch is dit geen ultralinks geïnspireerd pamflet dat met de vinger wil wijzen naar alles wat rechts en kapitalistisch is. Integendeel, het enige wat de auteurs veroordelen is dat mensen, regeringen, bedrijven... zich gemakzuchtig afwenden van de hulp omdat het toch niets zou uithalen. Ze willen optimisme en hoop aanwakkeren en belichten hiertoe de andere kant van de medaille door een heleboel spectaculaire successen van de hulpsector op te sommen.

'Hulp' focust op het armste deel ter wereld: Afrika, waar miljoenen mensen sterven maar de bevolking blijft groeien, leven, hopen... Want een continent kan niet sterven. Het boek onderneemt een poging die extreme armoede, die moreel absurd en intellectueel weerszinwendend is, te verklaren. Een poging, want dit boek wil niet alwetend grote waarheden verkondigen en verzet zich tegen de linkse 'onze schuld' en rechtse 'hun schuld' analyses: Afrika is niet arm omdat wij rijk zijn, Afrika is niet arm omdat zijn staatsleiders corrupt zijn... Afrika zit vast in een poverty trap, zoals Sachs het verwoordt. De armoede in Afrika heeft vele oorzaken en gezichten, zoals malaria, HIV, weinig handel, politieke instabiliteit, milieuproblemen... Allemaal schakels die op elkaar ingrijpen, elkaar versterken en een sprong uit de armoede zeer moeilijk, zonet onmogelijk, maken.

Dat de immense bedragen die uitgegeven worden aan ontwikkelingshulp niet 'helpen' (want Afrika is nog altijd arm), heeft niet zozeer met de onzin van hulp te maken als wel met de

BOEKBESPREKINGEN

ongelijke verdeling van het hulpgeld. De auteurs beklemtonen het trouwens al vanaf de eerste bladzijden met de controversiële uitspraak dat 'het doel van alle ontwikkelingshulp moet zijn om de extreme armoede van één miljard mensen om te buigen naar relatieve armoede.'(p.29) Misschien een ietwat té complexloze opvatting, omdat net die grens tussen relatieve en absolute armoede door de minste tegenslag weer wordt overschreden. Maar au fond stellen ze dat er moet gegeven worden aan hen die het het meeste nodig hebben, om tot effectieve resultaten te komen. Logischerwijze zou dan ook de grootste brok van het hulpbudget moeten vloeien naar de armste landen, maar het zijn economische en politieke drijfveren, zoals historische koloniale banden of terrorismebestrijding, die alle verhoudingen hier scheef trekken. Zo krijgt Macedonia volgens de Human Development Index (HDI 59) jaarlijks 121 USD per jaar per inwoner, terwijl de heksenluiter van de HDI, Niger (189), goed is voor 46 USD. Bovendien gaat slechts 14% van de ODA (Official Development Assistance) naar onderwijs en gezondheid, net die 2 hefbomen die een mens volgens Amartya Sen zo nodig heeft om vrijheid te verwerven en zich te kunnen ontwikkelen. Vossen en Bodelier nuanceren wel dat de particuliere hulp deze geringe aandacht wellicht enigszins compenseert. Het is echter moeilijk om zicht te krijgen op deze privé-initiatieven die in onze moreel geglobaliseerde wereld als paddestoelen uit de grond schieten.

Hoewel de auteurs de mogelijkheden van particuliere hulp en grassroots initiatieven uiteraard niet ontkennen, zijn ze het faliekant oneens met de ontwikkelingsdenker Easterly dat alle groot-schalige vormen van hulp waardeloos zouden zijn. Breed opgezette vaccinatieprogramma's of het verstrekken van voedsel aan duizenden scholen tijdens een hongersnood, zijn dingen die de capaciteit van kleine projecten te boven gaan. En daarmee wordt één van de kernboodschappen al meteen duidelijk. Hulp is geen 'of... of verhaal' maar een 'en... en verhaal'. Zowel de talloze piepkleine vrijwilligersinitiatieven als de grote NGO's, celebrities zoals Bono en Jolie, militaire tanks en bedrijven... zijn onmisbare actoren op het toneel van de hulpindustrie. De rol van de meesten onder hen wordt hoofdstuk per hoofdstuk scherpzinnig onder de loep genomen. In 'hulp per tank' wordt aandacht besteed aan het dilemma van de humanitaire interventie; in 'doe-het-zelvers rukken op' worden de risico's van louter goede bedoelingen aangekaart; en Prahalads omstreden ideeën over hoe multinationals armen kunnen verrijken komen aan bod in 'bedrijven ontdekken de bodem van de piramide'. De auteurs maken hier komaf met valse reputaties en imago's: multinationals zijn niet altijd en niet alleen de boosdoeners. Yunus' microkredieten zijn bewonderenswaardig en effectief... maar niet voor iedereen. Het verhaal dat de media hier echter aan ophangen, wekt valse verwachtingen en houdt de foute beeldvorming in stand. Hoewel de auteurs absoluut niet negatief staan tegenover grote ontwikkelingsorganisaties, is hun kennis hierover minder uitgebreid en komen deze dan ook minder aan bod in het boek.

Dit boek bevat zeker een aantal karikaturale vereenvoudigingen en laat ongetwijfeld bepaalde aspecten onbelicht. Als Vossen en Bodelier bijvoorbeeld beweren dat particuliere hulp veel minder politiek gekleurd is, vergeten ze de sterke financiële afhankelijkheid van de overheid bij vele NGO's. Vanuit een overlevingslogica kunnen ook zij het principe van het vraaggestuurde aanbod niet altijd naleven. Bovendien is het als ontwikkelingsinitiatief verdomd moeilijk om tegen de stroom van trendy ontwikkelingsstrategieën en -ideeën in te roeien.

BOEKBESPREKINGEN

Maar dé waarheid formuleren of dé structurele oplossing aanreiken, wat trouwens utopisch zou zijn, is ook niet het hoofddoel van dit boek en zeker niet zijn grootste verdienste. Dit boek wil het tegenwoordig heersende scepticisme in en over de hulpindustrie vervangen door een geloof in de slagkracht van (individuele) daden, en slaagt daar wonderwel in door zijn directe no-nonsense aanpak. 'Probeer in waarheid te leven. Wanneer je werkelijk vindt dat het schoolbezoek van vijf kinderen in Kenia belangrijker is dan een nieuw plasmascherm voor je tv, koop dan geen plasmascherm, maar betaal het schoolgeld van die vijf kinderen.' (p.272)

Dit boek is dus, anders dan zovele over deze thematiek, niet doordrenkt van verlamme kritiek en pessimisme, want daar vechten de auteurs zelf net zo hard tegen, maar eerder verademend optimistisch. De auteurs maken een vernieuwend en sterk statement door over ontwikkelings*hulp* te spreken en weigeren zo mee te gaan in het verhullende taalgebruik van de ontwikkelings*samenwerking*, waarmee ze de discoursanalyse op zijn kop zetten. Maar dit neemt niet weg dat zij zich bewust blijven van het gevaar op afhankelijkheid dat hulp kan veroorzaken bij de ontvangers ervan. Het is een problematiek die doorheen het boek regelmatig opduikt en waarvoor geen pasklare oplossing bestaat. 'Maar in plaats van ons af te wenden, kunnen we ook verder denken, schrijven, experimenteren, evalueren en risico's nemen.' (p.10)

Bijzonder aan dit werk is dat het inderdaad kritieken onderuit haalt, maar anderzijds sommige ook bevestigt zonder zijn positief elan te verliezen. De auteurs zijn de eersten om de dilemma's en problemen die met ontwikkelingshulp gepaard gaan, aan te kaarten; maar vormen die meestal niet gewoon een handige drogreden om ermee op te houden? 'Want bedrijven stoppen evenmin met het overnemen van of fuseren met andere bedrijven, ook al mislukt 70 procent van alle fusies en overnames. We piekeren er al helemaal niet over om te stoppen met de behandeling van longkanker, hoewel 85 procent van alle longkankerpatiënten overlijdt. Integendeel. In al deze gevallen bestuderen we het falen, vernieuwen onze inzet, zetten een tandje bij, zoeken naar nieuwe methoden en proberen de successen te verhogen.' (p.114) Het is dan inderdaad niet *te* veel gevraagd om verder te gaan met het zoeken naar nieuwe en meer effectieve vormen van hulp voor die 2,6 miljard mensen die in extreme armoede 'leven'.

Lynn Gielis

André COMTE-SPONVILLE, *Filosofie. Een kennismaking*, Kampen/Kapellen, Klement/Pelckmans, 2007, 181 p.

Voor wie uit nieuwsgierigheid de eerste stappen in de wereld van de filosofie zet, is het bijna onmogelijk om zich te oriënteren binnen het brede aanbod. Die eerste stappen kan je dan ook best zetten onder begeleiding van iemand met kennis van zaken, die je bij de hand neemt en je op niet al te overdonderende wijze een duwtje in de rug geeft. Met dit boekje doet André Comte-Sponville – dé succesauteur van de laatste jaren – dat en nog veel meer. Voor de nieuwe lezer opent hij een wereld, en die stelt hij zo voor dat de nieuwsgierigheid gewekt wordt en de lezer zin krijgt in meer.

BOEKBESPREKINGEN

In 12 hoofdstukken maak je kennis met de grote thema's van de filosofie. Moraal, politiek, liefde, dood, kennis, vrijheid, God, atheïsme, kunst, tijd, mens en wijsheid; allemaal krijgen ze een plaatsje in dit boek. Je vindt korte, aantrekkelijke stukjes die een beeld geven van de vele perspectieven van waaruit een bepaalde thematiek soms benaderd wordt. Geen uithalen met zware citaten van grote filosofen, maar slechts hier en daar een opmerkelijke zin van een grote geest om de essentie nog wat dichterbij de lezer te brengen. In die zin staan in dit boekje dan ook niet de filosofen en hun citaten centraal, maar wel de thema's zelf.

Precies omdat Comte-Sponville de eerste stappen in de filosofie zo helder weet te brengen, zonder je te overdonderen met citaten en filosofen, en hij tegelijk weet duidelijk te maken wat filosofie wél en niet is en wat de thema's van zulk een denken dan wel kunnen zijn, is dit boek uitermate geschikt om te gebruiken als ondersteunende literatuur voor de eerste filosofielessen in secundair en hoger onderwijs. De brede waaier aan thema's en de korte overzichtelijke hoofdstukjes spreken aan, maar ook de eenvoudige, niet zelden wat uitdagende taal die de auteur hanteert, zet aan tot lezen. Door de thema's soms ook tot in zijn eigen denken door te trekken, biedt hij de lezer een perspectief waar die het zijne naast kan plaatsen. Zo wordt het een bijna spannende eerste verkenningstocht in de wereld van de filosofie.

Het boek is duidelijk geschreven met een jong publiek voor ogen; dat zegt Comte-Sponville trouwens ook zelf aan het begin van het boek. En dat is er ook aan te merken, maar dan in de meest positieve zin. Het is een begrijpelijke en behoorlijk laagdrempelige kennismaking geworden, maar niet één die alleen de jongeren zullen smaken. Wie op oudere leeftijd wel eens de confrontatie met de filosofie zou willen aangaan, maar vreest te verdwalen in het woud aan werken van de vele buitengewone filosofen, krijgt hier alvast een aangename eerste handreiking. Een aperitief om je op weg te zetten. In alle opzichten is het opzet van dit boek geslaagd. "Niets is vrolijker, speelser, levendiger, opgeruimder dan filosoferen", citeert de auteur Montaigne, en met zijn eigen schrijven doet hij de uitspraak van deze filosoof alle eer aan.

Wim Smit

Pierre WINKLER & Margo VAN KEMENADE, *Ethiek voor techniek en ICT*. Bussum, Coutinho, 2007, 247 p.

Wat is een goede professional? Uiteraard iemand die de kennis en vaardigheden beheerst om zijn bezigheid zo doeltreffend en efficiënt mogelijk uit te voeren. Maar wellicht mag je van die professional ook verwachten dat hij bereid is om verantwoording af te leggen over wat hij uitvoert en over hoe hij te werk gaat, en dat hij minstens begrijpt in welke contexten hij functioneert en welke discussies daaromtrent gevoerd worden. Met deze zorg betreedt hij het veld van beroepsgerichte ethiek. Het zal geen verwondering wekken dat, in een maatschappij waar discussie en verantwoording meer aandacht krijgen, de feeling voor beroepsethiek één van de na te streven competenties wordt in tal van professionele opleidingen. Dit is ook merkbaar aan het groeiend corpus van cursussen, handboeken, readers en dergelijke rond ethiek voor specifieke beroepsgroepen.

BOEKBESPREKINGEN

Ethiek voor techniek en ICT is een Nederlands handboek dat een tamelijk typische exponent is van deze tendens. Het boek is duidelijk onderwijsgericht. Het eerste hoofdstuk, 'Verantwoordelijkheden en de ethische competentie', geeft een eerste verkenning van waar het in ethiek om gaat en probeert het belang te laten aanvoelen van ethiek in het beroeps- en bedrijfsleven. Daarna volgt een wat systematischer deel, opgebouwd rond het stakeholdermodel en de traditionele ethische modellen (hier 'ethische perspectieven' (!) genoemd). In een derde deel wordt de wederzijdse steun en spanning tussen ethiek en regelgeving aangeraakt. Het boek eindigt met twee eerder management-gerichte hoofdstukken: één over integriteitsmanagement en één over duurzaam ondernemen. Bij elk hoofdstuk is er een reeks van tien tot twintig gevalstudies gevoegd, telkens bestaande uit een beschrijving van een situatie aangevuld met een reeks werkvragen voor discussie of projectwerk. Ook de op het eerste gezicht meer theoretische delen zijn sterk praktijkgericht. In de tekst wordt de lezer of student met je/jij aangesproken, kennelijk met de bedoeling de inleving, de fantasie of de betrokkenheid van de lezer te verhogen en hem aan het denken te zetten.

De cases zijn, voor zover ik het kan inschatten, allemaal reële situaties en dus geen kunstmatige, fictieve oefeningen. De meeste vertrekken van Nederlandse situaties, een klein aantal verwijzen naar Belgische gevallen. Ze zijn ook geplukt uit de tamelijk recente actualiteit. In die zin vormen ze een welgekomen aanvulling op de verzameling klassiekers waar tal van handboeken en cursussen meestal op terugvallen. Het is kennelijk de bedoeling dat de website van auteur Pierre Winkler regelmatig aanvullend materiaal zal aanbieden, met voorstellen tot didactische verwerking.

De actualiteit en herkenbaarheid van de thema's en situaties zijn duidelijke pluspunten voor dit boek. Er is ook behoorlijke aandacht voor hoe collectieve verantwoordelijkheden in spanning kunnen staan tot de individuele verantwoordelijkheid. De auteurs zijn beiden ook actief op het gebied van management en organisatie, en dit is sterk voelbaar waar zij procedurele modellen in de sfeer van kwaliteitszorg bespreken en aanbevelen als instrumenten om de aandacht voor integriteit en ethiek te organiseren en te verzekeren.

Wat weinig expliciet uitgewerkt wordt, is de diepere filosofische achtergrond van enerzijds de ethische perspectieven die zij gebruiken, en van anderzijds de contexten en domeinen waarbinnen hun doelpubliek zal functioneren, zoals techniek, economie, politiek,... In een aantal onderwijsinstellingen kan dit opgevangen worden door aparte cursussen rond filosofie of zingeving, maar dit is zeker niet overal vanzelfsprekend. Toch had een uitdieping in die zin in dit boek kunnen zorgen voor een betere duiding, vooral wanneer bepaalde toestanden, op het eerste gezicht tamelijk vanzelfsprekend, als ethisch verantwoord of ethisch onverantwoord bestempeld worden. Maar wellicht is dit een keuze die de auteurs moeten maken hebben, rekening houdend met het doelpubliek en de onderwijscontexten die zij voor ogen hadden.

Samengevat: dit handboek valt zeker niet uit de toon in de reeks handboeken voor beroeps-ethiek, bedrijfsethiek, organisatie-ethiek etc., die de voorbije jaren gepubliceerd zijn. Het realisme en de actualiteit van de case-studies zijn een pluspunt - hoewel die case-studies in hun actualiteit misschien juist snel kunnen verouderen. Aanbevolen voor wie een organisatie-gericht ethiekdenken

BOEKBESPREKINGEN

belangrijk vindt. En wellicht zullen andere publicaties aanvullingen kunnen bieden voor wie hier en daar méér achtergrond verwacht.

Martin Meganck

Timothy RADCLIFFE, *Waar draait het om als je christen bent?* Kampen & Averbode, Kok & Altiora, 2007, 304 p.

Dit boek is een wervelende exploratie van wat het betekent om vandaag christen te zijn. Timothy Radcliffe, de voormalige generaal-overste van de dominicanenorde, verstaat de kunst om ongedwongen te verwoorden waar het écht op aan komt in het hedendaagse christendom. Daartoe neemt hij de lezer mee in een schier onuitputtelijke hoeveelheid van ideeën, anekdotes, referenties en stellingen. Veel meer dan een theoretisch vertoog is zijn pennenvrucht een doorleefd relaas. Het heeft duidelijk meer de bedoeling om te overtuigen dan te informeren – of Radcliffe zou geen predikheer zijn...

De toon van het werk is doorgaans vriendelijk en prikkelend, met hier en daar een kritische knipoog naar wat zich in kerk en maatschappij afspeelt. Maar nooit wordt Radcliffe cynisch of polemisch. Integendeel, hij laat zich er veel aan gelegen liggen om eerlijk, spontaan en in alle vrijheid zijn blijde boodschap kond te doen. Die boodschap is onverzoenbaar met gemor en pessimisme aan de ene kant, en met goedkope frivoliteit of populistenhumor aan de andere kant. Het resultaat is een dynamisch evenwicht tussen extremen, zonder dat dit harmoniestreven zich verliest in inhoudsloze compromissen of gemakkelijheidsoplossingen.

Een belangrijke bron van waaruit Radcliffe spreekt, is zijn ervaring en identiteit als dominicaan. Als leider van zijn orde heeft hij veel gereisd en veel verschillende mensen ontmoet. Op die manier heeft hij een vlijmscherp en genuanceerd inzicht gekregen in de natuur van de mens én in de onvoorspelbare veelvuldigheid van levenssituaties waarin mensen terechtkomen. Daarover oordeelt Radcliffe niet; hij benadert mensen en hun verhalen begripvol, altijd sympathiek en met raad. Ongetwijfeld is Radcliffe omwille van deze reden een belangrijke stem en een waardevolle gids in de zoektocht naar houvast, waarmee veel christenen in de wereld van vandaag worstelen.

Voorts is de degelijke, klassieke, typisch Engelse scholing van Radcliffe op vele bladzijden merkbaar. Er zijn de obligate referenties naar Shakespeare en andere beroemde Britse schrijvers. Die worden vlotjes aangevuld met uiteenlopende verwijzingen naar de bijbel en de wereldliteratuur: van Homeros tot het Nieuwe Testament en van Genesis tot Dostojevski.

Een boeiende theologische (en tegelijk spirituele) leessleutel waarvan Radcliffe zich meermaals bedient, wordt gevormd door het Laatste Avondmaal en de eucharistie. Die accenten reveleren niet alleen de bewuste katholieke overtuiging van de auteur, maar voeden tevens de achtergrond waarmee hij tegen de dingen aankijkt. De eucharistie is voor Radcliffe niet louter een ritueel dat elke dag of week herhaald wordt, als een vrome herinnering aan de stichter van de godsdienst. Ze constitueert veeleer een totaalperspectief van beleven en interpreteren, ja een zinhorizon van

BOEKBESPREKINGEN

waaruit evoluties en situaties begrepen kunnen worden en in het licht waarvan deze ook veranderd kunnen worden. Want de vrede van het Rijk Gods, zo gelooft Radcliffe heel intiem en oprecht, wordt op aarde weerspiegeld door de viering van de eucharistie. En dat is voor hem niet louter descriptief maar vooral normatief zo: de eucharistie móet een plaats zijn waar mensen aan den lijve ondervinden wat het betekent om deel te hebben aan het Christusmysterie.

Radcliffe gaat de moeilijkheden waarmee het actuele christendom te kampen heeft, overigens helemaal niet uit de weg. Hij beseft zeer goed dat er onophoudelijke en onvermijdelijke spanningen bestaan tussen datgene waar christenen voor (willen) staan en de richting die de contemporaine cultuur/culturen uitgaat/n. Een niet onbelangrijk facet van zijn boek bestaat derhalve uit een kritische doorlichting van de (post)moderniteit. Inspirerend in dit opzicht is voor Radcliffe de visie van Zygmunt Bauman, de bekende Poolse socioloog die haarfijn aantoonde hoe allerlei maatschappelijke processen uiteindelijk uitmondde in het op losse schroeven zetten van levenszekerheden. Die 'liquidisering' van sociale verbanden en structuren blijkt onder meer uit de arbeidsorganisatie, de snel op elkaar volgende politieke constellaties, de media, de continue toevloed van technische verwezenlijkingen en de wilde commercialisering van dit alles. Waar dit allemaal moet toe leiden, weet Radcliffe evenmin als Bauman, maar ze werpen wel de terechte vraag op hoeveel destabilisering een mens op sociaal en existentieel vlak kan verdragen.

Binnen het katholieke christendom is het ondertussen allerminst peis en vree, zo beseft Radcliffe maar al te goed. De moeilijke verhouding tot de moderne cultuur en mentaliteit is daar een voorbeeld van, de diepe kloof tussen links en rechts een ander. Radcliffe doet een zeer verdienstelijke poging om in eerste instantie het probleem te benoemen en te duiden. Daarbij is hij de mening toegedaan dat de klassieke tegenstellingen tussen progressief en conservatief of links en rechts de waarheid geweld aandoen; in feite zetten ze de polarisering alleen maar verder. Zelf opteert hij ervoor om te spreken in termen van gemeenschapskatholieken (met eerder aandacht voor kerk en traditie) versus koninkrijkskatholieken (met eerder een klemtoon op het visioen van wat nog komen moet en de concrete relevantie daarvan voor vandaag). Beide aspecten en gevoeligheden zijn even belangrijk, zo argumenteert Radcliffe uitvoerig, en uiteraard weigert hij om partij te kiezen.

Of zijn poging om een uitweg te vinden uit dit pluriforme en breed vertakte conflict overtuigend is, moet de lezer zelf maar beoordelen. Het is alleszins belangrijk dat er vandaag verantwoordelijke katholieken opstaan, die ten eerste beseffen dat de tijd gekomen is om het tij te keren, en die vanuit dat besef de ideologisch geladen discoursen van beide kampen kritisch kunnen evalueren. Bovendien zou het fantastisch zijn indien van daaruit het bewustzijn zou groeien dat de tragiek van het conflict erin bestaat dat beide stromingen deze tegenstellingen eigenlijk helemaal niet willen, tenminste wanneer men de eigen agenda's en vooronderstellingen eerlijk onder ogen ziet. Het is trouwens precies van daaruit dat men niet anders kan dan een sympathie ontwikkelen voor het andere kamp.

Het moge inmiddels duidelijk zijn dat Radcliffes boek brandend actueel is. Het heeft het grote voordeel dat het expliciet bedoeld is voor een breed publiek en dat het veel stof tot reflectie en discussie biedt. Bovendien is het vlot geschreven, al is de stijl bijwijlen wat rapsodisch en kan men

BOEKBESPREKINGEN

soms de indruk hebben dat Radcliffe van de hak op de tak springt. Maar doorgaans komen de lijnen wel samen en moet men Radcliffe het mogelijks verwarrende karakter van zijn bonte woorden- en gedachtevloed vergeven: het ligt aan zijn enthousiasme.

De vele kwaliteiten van Radcliffes werk hebben overigens niet alleen geresulteerd in een grote belangstelling maar tevens in een erg betekenisvolle publieke erkenning. Het boek won in Groot-Brittannië namelijk The Michael Ramsey Prize for theological writing. Die werd hem op 15 mei jongstleden uitgereikt door Rowan Williams, de aartsbisschop van Canterbury, na een grondige beraadslaging door een gerenommeerde, interdisciplinair en oecumenisch samengestelde jury. En dat wil toch wel wat zeggen...

Joris Geldhof

Toon VAN EIJK, *Ontwikkeling en arbeidsethos in Sub-Sahara Afrika. Het belang van gedragsverandering en bewustzijnsontwikkeling*, KIT Publishers, Amsterdam, 2007, 408 p.

Het boek *Ontwikkeling en arbeidsethos in Sub-Sahara Afrika* werd aangekondigd als vernieuwend: voor het eerst zou het arbeidsethos besproken worden als een mogelijk remmende factor in het ontwikkelingsproces, en dit op een sociaal-wetenschappelijke manier zonder in gemeenplaatsen te vervallen. Deze omschrijving blijkt de lading echter niet helemaal te dekken.

In een interview (zie <http://viceversa.oneworld.nl/index.php?page=30>) verklaart de auteur dat hij 'gewoon begonnen is (aan het boek), het helemaal heeft opgeschreven en toen aangeboden aan de uitgever'. Die heeft het weliswaar laten lezen aan een aantal mensen, maar het is jammer dat de uitgever niet nog meer zijn verantwoordelijkheid heeft opgenomen door de auteur aan te sporen tot het beter structureren van zijn schrijfwerk. Je kan dit boek niet 'even' bespreken op basis van de inhoudstafel of de tekst op de achterflap, want dan ontdek je nooit de kern van het verhaal, die niet in de beschrijving van het boek is opgenomen. Het gaat namelijk om een pleidooi (en zelfs 'wetenschappelijke' bewijsvoering) dat Transcendente Meditatie voor het arbeidsethos een gunstig effect heeft. Maar dit komt de lezer pas te weten in het vierde deel van zes, 'Bewustzijnsontwikkeling en gedragsverandering' (hoofdstukken 15-18): pas op blz. 278 ontdek je dat de auteur sinds 1972 TM beoefent.

Voordien doorworstel je deel 1 (hoofdstukken 1-2) over ontwikkelingssamenwerking, waarbij de auteur in hoge mate steunt op het niet onbesproken werk van R. Van der Veen, *Van de Koude Oorlog naar de 21ste eeuw* (2002), dat is uitgegeven bij dezelfde uitgeverij en een tamelijk pessimistische kijk geeft op de ontwikkelingen in Afrika. In deel 2 (hoofdstukken 3 - 11) gaat hij zeer uitvoerig in op het begrip 'arbeidsethos' vanuit (Westers) historisch en sociaal-wetenschappelijk perspectief. In deel 3 (hoofdstukken 12-14) wordt een ontwikkelingsproces beschreven aan de hand van drie sleutelbegrippen: schaarste, macht en (de autonome ontwikkeling van) technologie. Hij steunt hierbij sterk op de analyses van H. Achterhuis.

De kern van het boek komt terug in het hoger beschreven deel 4: we hebben een ander niveau van bewustzijn nodig, voorbij het rationeel-empirische bewustzijn, naar een universeel transcen-

BOEKBESPREKINGEN

dent bewustzijn of collectief bewustzijn. Je bereikt dit pas door middel van de juiste meditatie-techniek: TM dus. 'Bewustzijnsontwikkeling vraagt tijd en is geen kant en klare oplossing. Bewustzijnsontwikkeling leidt echter wel het ontwikkelingsproces in een ecologisch en maatschappelijk verantwoorde richting en relevante praktische methodologieën en werkwijzen worden erdoor gefaciliteerd'. (blz.289)

Als kritisch lezer ben je dan geneigd om helemaal af te haken. Al was het maar omdat het niet duidelijk is hoe je iets als 'collectief bewustzijn' gaat operationaliseren in een ontwikkelingsproces. Het is niet zo moeilijk om te zeggen dat er nu een soort collectief bewustzijn is (om niet te spreken van 'publieke opinie' of 'tijdsgeest') dat anno 2007 in Vlaanderen anders is dan in Wallonië. Maar wat is het realiteitsstatuut daarvan? Hoe moet dat ingevuld worden? Hoe kan je daar op ingrijpen? En zelfs wanneer het zo zou zijn dat één procent van de TM-beoefenaars een samenleving zou beïnvloeden, hoe democratisch is dit? Zal dit leiden naar een rechtvaardiger verdeling van goederen en middelen?

Dit is niet de enige vraag die dit lijvige boek bij de lezer oproept. En laten we duidelijk zijn, er worden ook heel wat terechte vragen gesteld: is het niet te paternalistisch of racistisch om vanuit het Westen ('waar het arbeidsethos is doorgehouden') te zeggen dat Sub-Sahara Afrika zich 'moet' ontwikkelen? Is een ontwikkelingsproces niet meer dan een sociaal-economische ontwikkeling? Moet de culturele dimensie niet meer betrokken worden bij de besluitvorming van ngo's en andere ontwikkelingsorganisaties? Maar ondanks dat de auteur deze belangrijke vragen stelt, gaat hij niet dieper op de kwestie in, behalve door middel van enkele persoonlijke ervaringen als landbouwingenieur in Tanzania en de enkele omliggende landen. Hij gaat niet echt in gesprek met hedendaagse Afrikaanse denkers die uit hun eigen culturele tradities ook inzichten putten om het land op een menswaardige manier, met respect voor mensenrechten, te ontwikkelen. In de uitvoerige literatuurlijst is daar geen enkele belangrijke verwijzing naar. Wel zijn er allerlei publicaties over TM, D. Chopra en dergelijke te vinden.

De auteur plukt breedvoerig uit de psychologische en sociaal wetenschappelijke literatuur om zijn stelling hard te maken, maar blijft in algemeenheden en theoretische kaders hangen. Je bent meer geneigd om vast te lopen op vragen bij bepaalde gehanteerde stellingen, dan verhelderende inzichten te verwerven die effectief kunnen bijdragen tot inzichten in de problematiek van het boek: hoe kunnen Afrikanen in Sub-Sahara Afrika tot een menswaardige en duurzame ontwikkeling komen?

Je kan bijvoorbeeld de motivatietheorie van Maslow niet zomaar uittrekken tot een politiek beleidsinstrument. En ondertussen weten we allemaal dat de bevrediging van de (fysiologische) basisbehoeften een essentieel startpunt zijn voor de menselijke ontwikkeling.

Kan je overigens wel alle landen en regio's van Sub-Sahara Afrika onder één noemer vangen? Kan je de ervaringen vanuit één regio extrapoleren naar het ganse continent? Idem voor de analyse van de Nederlandse situatie die als paradigma voor 'het Westen' of 'Noordwest-Europa' geldt.

In het hierop volgende deel 5, 'Een effectief, efficiënt en levensbevorderlijk arbeidsethos,' komen we terecht in het waarden- en normendebat, dat overigens ook in onze samenleving

BOEKBESPREKINGEN

actueel is omdat mensen uit verschillende culturele achtergronden hun waarden en normen verschillend beleven (en soms opdringen aan elkaar). Het arbeidsethos in Sub-Sahara Afrika wordt bepaald door een complex van factoren: 'geografisch-klimatologische gesteldheid; lengte en intensiteit van blootstelling aan kolonisatie en zending; mate van penetratie van geldeconomie en loonarbeid, mate van voortbestaan van economy of affection en traditionele gemeenheid; niveau van de mimetische begeerte, afwezigheid van een industriële revolutie; mate van internalisatie van een modern arbeidsethos in postkoloniale periode door dwang van religieuze, onderwijskundige en staatsinstellingen; ontwikkelingssamenwerking; corruptie; genderfactoren en etnisch-culturele factoren'. (blz. 327). Wanneer je dit als lezer op je bord krijgt, ben je toch geneigd om de armen in de lucht te gooien en wanhopig te worden: kan dit ooit nog ten goede keren? Het is goed dat de auteur ontwikkelingswerkers herinnert aan het feit dat een maatschappij niet alleen leeft van 'economisch' kapitaal maar ook van 'sociaal en cultureel' kapitaal, maar waarom doet hij alsof dit bijna afwezig is en opgebouwd moet worden?

In hoofdstuk 20 van deel 5, sterk geïnspireerd op het cultuurmodel van Hofstede, worden verschillende typologieën van culturen vanuit verschillende dimensies bekeken. Maar behalve enkele generalisaties die dan nog op onzekere data gebaseerd zijn, levert dit ook geen toepasbare inzichten op voor een ontwikkelingsbeleid dat zich hierop zou kunnen baseren, tenzij een waarschuwing dat je niet vanuit een zogenaamd Westers denken eender welke organisatie modellen zou kunnen opleggen, omdat er culturele gegevens zijn die daar haaks op staan. Maar moet dat niet land per land, regio per regio, zelfs project per project worden bekeken?

Tenslotte deel 6, 'Toekomstperspectieven voor Afrika'. Vooreerst moet de lezer de 'mythe van duurzame groei' doorworstelen (hoofdstuk 21). Het is al lang geweten dat het BNP niet meteen de aangewezen graadmeter is voor ontwikkeling, maar het veel interessantere instrument, de HDI (Human Development Index van de UNDP), vind je maar in een voetnoot. Hoofdstuk 22 is niet meer of minder dan een samenvatting van het programma van de (Nederlandse) Natuurwetpartij van 1998, met als interessante piste weliswaar om de BTW in te ruilen voor de BOTS (Belasting op Toegebrachte Schade). En dan tenslotte hoofdstuk 23, 'Conclusie: Voorbij de symptoombestrijding.' Naar de oorzaken. En die liggen in het spel van actoren en structuren. Maar structuren en systemen zijn gemaakt door mensen. Zo kan de toekomst voor Afrika uiteindelijk gevat worden in deze ene slogan: 'Verbeter de wereld, begin bij jezelf'. (blz. 389). En de acht aanbevelingen kunnen samengevat worden als: betere voeding, betere landbouw, beter onderwijs, betere genderverhouding, beter arbeidsethos en tijdsethos.

Een tegenvaller is dit boek. Ondanks de ronkende verklaringen op de achterflap. Ondanks de belofte een 'ervaringsdeskundige' te beluisteren of een gedegen analyse te krijgen van de situatie. Het Westen wordt gereduceerd tot Nederland. Sub-Sahara Afrika tot Tanzania. Frans(talig)e analyses of Afrikaanse denkers zijn nauwelijks te vinden in de literatuurlijst. Echte sociaalwetenschappelijke analyses blijven hangen in theoretische beschouwingen en veralgemeningen. Een trefwoordenregister ontbreekt spijtig genoeg. TM als sleutel tot succes is hoogst dubieus om als motor voor ontwikkeling voor te stellen.

BOEKBESPREKINGEN

Toch heeft de auteur een belangrijke vraag opgeworpen die niet alleen in Afrika van belang is, maar eigenlijk overal: Hoe breng je gedragsverandering op basis van bewustzijnsontwikkeling tot stand in een breder maatschappelijk verband, om zo tot een 'betere' samenleving te komen? Reeds bij de eerste signalen van klimaatverandering in de jaren '90 riep de toenmalige voorzitter van het Belgische IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) de sociaal wetenschappers om op hun bijdrage te leveren aan gedragsverandering om de menselijke klimaatverandering te temperen of terug te buigen. Maar, zo vermoed ik, andere mensen zullen andere maatschappelijke veranderingen wensen. En hoe hanteer je dat op democratisch vlak? Het begrip 'arbeidsethos' lijkt me te ijl om operationaliseerbaar te zijn. En dat is wat veel ontwikkelingswerkers verwachten. De tijd dringt immers.

Herman Lodewyckx